

ΤΥΠΙΚΗ ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΣΚΟΠΟΘΕΣΙΕΣ: Η ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥ ΠΡΑΤΤΕΙΝ ΤΟΥ Μ. OLSON

Το θεωρητικό παράδειγμα της Νέας Πολιτικής Οικονομίας, το οποίο έχει προσδιορισθεί από τις προσπάθειες εφαρμογής της μεθόδου της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας στην ανάλυση και ερμηνεία των πολιτικών φαινομένων, έλκει τις καταβολές του και δανείζεται τα βασικά του επιχειρήματα από τη νεοκλασική θεωρία της δημόσιας οικονομικής αφενός και από τη νέα οικονομική της ευημερίας αφετέρου. Μία από τις πιο αξιοσημείωτες συμβολές, κατά τη διαμόρφωση αυτού του θεωρητικού παραδείγματος, αποτελεί το βιβλίο του Μ. Olson *Η Λογική της Συλλογικής Δράσης*¹. Λόγω ακριβώς της ειδικής του ένταξης σε αυτό το ευρύτερο παράδειγμα, η κατανόηση των επιχειρημάτων και των

επιμέρους θέσεων που αναπτύσσονται στο βιβλίο αυτό δεν είναι δυνατή, εάν προηγουμένως δεν ληφθεί υπόψη η κεντρική προβληματική της Νέας Πολιτικής Οικονομίας, η οποία συγκροτείται με αναφορά στο περίφημο πρόβλημα της «κοινωνικής επιλογής» [Social Choice]. Στις παραγράφους που ακολουθούν υποστηρίζεται ότι οι ουσιώδεις διαστάσεις του προβλήματος της κοινωνικής επιλογής αποτελούν το ειδικό ερμηνευτικό πλαίσιο της θεωρίας του Μ. Olson.

Στη γενικότερη διατύπωσή του, το πρόβλημα της κοινωνικής επιλογής αναφέρεται στις δυνατότητες γνώσης των συνθηκών και των λόγων, με βάση τους οποίους οι μεμονωμένοι κοινωνικοί δράστες καταλήγουν σε

1. Μ. Olson, *Η Λογική της Συλλογικής Δράσης*, μετάφραση Δ. Γράβαρης, επιμέλεια Η. Κατσούλης, Παπαζήσης, Αθήνα 1991.

μια συλλογική απόφαση ή διαμορφώνουν συλλογικές σκοποθεσίες. Δεδομένου ότι το στοιχείο της ορθολογικότητας, αναφερόμενο στο κοινωνικό πράττειν, οριοθετείται ως προς τη μορφή του τελευταίου και μάλιστα κατά τη μορφή της εξατομίκευσής του, το πρόβλημα της κοινωνικής επιλογής είναι δυνατό να επαναπροσδιορισθεί ως πρόβλημα μετάβασης από συνθήκες ατομικής ορθολογικότητας σε πλαίσια συλλογικών σκοποθεσιών και συλλογικών αποφάσεων. Από τη σκοπιά του αντικειμένου, της σχέσης δηλαδή του οικονομικού προς το πολιτικό στοιχείο, το πρόβλημα της κοινωνικής επιλογής αναφέρεται στον εντοπισμό επιμέρους μηχανισμών συλλογικών αποφάσεων, μεταξύ των οποίων σημαντικότεροι είναι αυτοί της αγοράς και της πολιτικής ψηφοφορίας: αναφέρεται, επίσης, και στις συνθήκες συνάρθρωσης αυτών των μηχανισμών σε μία «συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας». Αντίστοιχα, από τη σκοπιά της θεωρίας, δηλαδή της εννοιακής κατασκευής της σχέσης του οικονομικού προς το πολιτικό στοιχείο, το πρόβλημα της κοινωνικής

επιλογής αναφέρεται κατά την ουσία του στη δυνατότητα ανακατασκευής της κοινωνικής απόφασης ή των συλλογικών σκοποθεσιών εν γένει ως ορθολογικής επιλογής [Rational Choice]. Με άλλα λόγια, το πρόβλημα κατά τη θεωρητική του έκταση τίθεται σε σχέση με τους όρους, υπό τους οποίους είναι δυνατή η κοινωνική επιλογή ως ορθολογική επιλογή. Εάν, μάλιστα, ληφθεί υπόψη ότι αφητηριακή προϋπόθεση της θεωρίας είναι η αρχή της ορθολογικότητας του ατομικού πράττειν και η αρχή της επιδίωξης του εγωιστικού συμφέροντος, τότε το πρόβλημα επαναπροσδιορίζεται ως ακολούθως: Πώς είναι δυνατό μεμονωμένα άτομα που πράττουν ορθολογικά και υποκινούνται από εγωιστικά συμφέροντα, να καταλήγουν σε συλλογικές σκοποθεσίες ή σε μια κοινωνική απόφαση, η οποία να έχει τα χαρακτηριστικά της τυπικής ορθολογικότητας²;

Οι απαντήσεις σε αυτό το κρίσιμο ερώτημα για τη θεωρία της κοινωνικής επιλογής χωρούν προς δύο κατευθύνσεις, αντίστοιχες προς την εσωτερική διάκριση της θεωρίας σε

2. Αξίζει, σε αυτό το σημείο, να επισημανθεί η σχέση της Νέας Πολιτικής Οικονομίας με τη δεμπεριανή κοινωνική θεωρία. Για τον Max Weber η θέση του ερωτήματος σχετικά με τη δυνατότητα ορθολογικών κοινωνικών αποφάσεων ή συλλογικών σκοποθεσιών παραπέμπει στην έννοια της υλικής/περιεχομενικής ορθολογικότητας, η οποία εφόσον προσεγγισθεί από τη σκοπιά της τυπικής/μορφικής ορθολογικότητας εμφανίζεται ανορθολογική [Πρβλ. W. Weber, *Economy and Society*, Univ. of California Press, Berkeley 1968, ιδιαίτερα σσ. 85-86]. Το καινοφανές γνώρισμα της Νέας Πολιτικής Οικονομίας συνίσταται στη συστηματική της προσπάθεια να ανακατασκευάσει «υλικά ορθολογικές πράξεις» ως «τυπικά ορθολογικές πράξεις», με βάση, δηλαδή, την αρχή της τυπικής ορθολογικότητας.

κανονιστική αφενός, και σε θετική θεωρία περί κοινωνικής επιλογής αφετέρου. Ειδικότερα, η κανονιστική κατεύθυνση της θεωρίας περί κοινωνικής επιλογής εστιάζει το ενδιαφέρον της στην περιγραφή κανόνων, με αναφορά στους οποίους είναι δυνατή η συνεπής από λογική σκοπιά άθροιση των ατομικών προτιμήσεων σε κοινωνική απόφαση· αξίζει, εδώ, να επισημανθεί ότι τα ορθολογικά κριτήρια ισχύος των κανόνων δεν αναφέρονται μόνο στη διαδικασία της άθροισης, αλλά και στα τυπικά χαρακτηριστικά της ίδιας της κοινωνικής απόφασης³. Από την άλλη μεριά, η θετική κατεύθυνση της θεωρίας περί κοινωνικής επιλογής, αφαιρώντας από το ζήτημα της ισχύος των κανόνων, ανατρέχει στους λόγους, με βάση τους οποίους συγκροτούνται οι μορφές του συλλογικού πράττειν. Ειδικότερα, αντικείμενο της θετικής κατεύθυνσης είναι η εξήγηση της πορείας του κοινωνικού πράττειν στο βαθμό που το τελευταίο είναι προσανατολισμένο προς την επιδίωξη συλλογικών συμφερόντων. Με την έννοια αυτή, η θετική θεωρία περί κοινωνικής επιλογής αποτελεί θεωρία γένεσης συλλογικών σκοποθεσιών και συλλογι-

κών συμφερόντων. Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό ότι παρά το γενετικό της χαρακτήρα η θεωρία αυτή αφαιρεί από τα ιστορικά περιεχόμενα των συλλογικών συμφερόντων τα περιεχόμενα αυτά «παράγονται» ως ενδεχομενικές εκβάσεις του ορθολογικού κατά τη μορφή κι εγωιστικά προσανατολισμένου ατομικού πράττειν⁴.

Με βάση τη διάκριση της θεωρίας περί κοινωνικής επιλογής σε κανονιστική αφενός και θετική αφετέρου, είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι η θεωρία του M. Olson για τη συλλογική δράση εντάσσεται στη θετική κατεύθυνση της θεωρίας περί κοινωνικής επιλογής, δεδομένου ότι επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην κριτική ανακατασκευή μορφών συλλογικής δράσης με αφετηριακή προϋπόθεση την αρχή της τυπικής ορθολογικότητας καθώς και στην παρουσίαση της διαδικασίας λογικής γένεσης των συλλογικών σκοποθεσιών από ατομικές, με εγωιστικό χαρακτήρα, σκοποθεσίες.

Η επιχειρηματολογία του M. Olson, έτσι όπως παρουσιάζεται στο βιβλίο του *Η Λογική της Συλλογικής Δράσης*, είναι δυνατόν να υποδιαιρευθεί σε δύο επιμέρους θεματικές ε-

3. Χαρακτηριστικό δείγμα της κανονιστικής κατεύθυνσης αποτελεί το «Θεώρημα Αδυνατότητας» του Arrow. Βλέπε σχετικά K.J. Arrow, *Social Choice and Individual Values*, Yale Univ. Press, N. Haven 1951/1963.

4. Για μια διεξοδική παρουσίαση της διάκρισης ανάμεσα σε κανονιστική και θετική θεωρία περί κοινωνικής επιλογής, βλ. Δ.Ν. Γράβαρης, *Το Πολιτικό Στοιχείο στη Νέα Πολιτική Οικονομία* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή υποβληθείσα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών), Αθήνα 1991.

νότητες, από τις οποίες η πρώτη, που περιλαμβάνει την εισαγωγή και τα δύο πρώτα κεφάλαια, εμπεριέχει τις αφηγηριακές προϋποθέσεις της θεωρίας με βάση τις οποίες επιδιώκεται η εξήγηση της διαδικασίας λογικής γένεσης συλλογικών σκοποθεσιών αφενός και τους όρους συμβατότητας των εκβάσεων προς την αρχή της τυπικής ορθολογικότητας αφεντέρου. Η δεύτερη θεματική ενότητα, η οποία περιλαμβάνει τα υπόλοιπα κεφάλαια του βιβλίου, αποτελεί μία προσπάθεια κριτικής ανακατασκευής «αντιπάλων» θεωριών περί συλλογικού πράττειν, μεταξύ των οποίων εξέχουσα θέση κατέχουν οι θεωρίες περί εργατικών συνδικάτων, η μαρξική θεωρία για τις τάξεις και την ταξική σύγκρουση καθώς και «ορθόδοξες θεωρίες» περί ομάδων πίεσης· επιπρόσθετα, στην ενότητα αυτή επιχειρείται ο επαναπροσδιορισμός του συλλογικού πράττειν, έτσι όπως έχει αποκρυσταλλωθεί θεσμικά στο εσωτερικό επιμέρους ομάδων συμφερόντων, με βάση τις επικουρικές και συμβατές προς την αρχή της τυπικής ορθολογικότητας έννοιες του «παρα-προϊόντος» [by-product] και του «ειδικού συμφέροντος» [special interest].

Στο πρώτο στάδιο ανάπτυξης της επιχειρηματολογίας του, ο M. Olson προσπαθεί να οριοθετήσει την ισχύ της αρχής της τυπικής ορθολογικότητας ως αφηγηριακής προϋπόθεσης για την κατασκευή μιας θεωρίας περί συλλογικού πράττειν. Στην προσπάθειά του αυτή έρχεται αντιμέτω-

πος με τη θέση, σύμφωνα με την οποία η ισχύς αυτής της αρχής σε συνδυασμό με την υπόθεση περί επιδίωξης του εγωιστικού συμφέροντος, αποτελεί «δικαιολογητική βάση» για την εξήγηση της διαδικασίας διαμόρφωσης συλλογικών σκοποθεσιών και της επιδίωξης κοινών συλλογικών συμφερόντων. Σύμφωνα με αυτό το αντίπαλο επιχείρημα, το οποίο κατά την ερμηνεία του M. Olson επέχει τη θέση κοινού τόπου στις κοινωνικές επιστήμες, η διαμόρφωση συλλογικών σκοποθεσιών κι η επιδίωξη κοινών συλλογικών συμφερόντων είναι δυνατό να θεμελιωθούν απευθείας στην αρχή της τυπικής ορθολογικότητας. Αυτή η αδιαμεσολάβητη θεμελίωση συνεπάγεται από τη σκοπιά των κοινωνικών δρώντων ότι οι τελευταίοι, όχι μόνο έχουν ορθολογική και πλήρη γνώση των συνθηκών, μέσα στις οποίες λαμβάνει χώρα η επιδίωξη των συλλογικών σκοποθεσιών, αλλά επίσης, κι αυτό το σημείο έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, ότι πράττουν με τον ίδιο βαθμό ορθολογικότητας όπως θα έπρατταν και κατά την επιδίωξη των ατομικών, με τη στενή σημασία του όρου, εγωιστικών τους συμφερόντων. Εξ αρχής, λοιπόν, διαφαίνεται η πρόθεση της θεωρίας του να αναθεμελιώσει την πρακτική επιδίωξη κοινών συλλογικών συμφερόντων, περιορίζοντας την ισχύ της αρχής της τυπικής ορθολογικότητας με τη θέση διαμεσολαβητικών όρων (μεγέθος ομάδων, καταναγκασμός, επιλεκτικά κίνητρα), η απουσία των ο-

ποίων σημαίνει, όπως αναφέρει, ότι «τα ορθολογικά, εξ ιδίου συμφέροντος υποκινούμενα άτομα δεν πράττουν έτσι ώστε να επιτύχουν το κοινό ή ομαδικό τους συμφέρον» [σ. 9]⁵. Προκαταλαμβάνοντας στο σημείο αυτό την κατάληξη της επιχειρηματολογίας του M. Olson, είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι σε αντιδιαστολή προς την ισχυρή αρχή της τυπικής ορθολογικότητας, επί της οποίας είναι δυνατή η θεμελίωση των εξατομικευμένων πρακτικών επιδίωξης εγωιστικών συμφερόντων, οι πρακτικές επιδίωξης κοινών, συλλογικών συμφερόντων δεν είναι δυνατό να έχουν ως θεμελιωτική βάση την ίδια ισχυρή αρχή, αλλά μια ασθενέστερη και υπό όρους θεμελίωση επί της αρχής της τυπικής ορθολογικότητας.

Η παρουσίαση των ορίων ισχύος της αρχής της τυπικής ορθολογικότητας σε περιπτώσεις συλλογικών πρακτικών, αλλά και η αναζήτηση διαμεσολαβητικών συνθηκών έχει ως πλαίσιο αναφοράς το συνδυασμό ατομικών και συλλογικών σκοποθεσιών, όπως αυτός λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό ομάδων και οργανώσεων. Έτσι, στο εσωτερικό των ομάδων και των οργανώσεων διαπιστώνεται ότι δίπλα από τα κοινά συμφέροντα των επιμέρους μελών υπάρχουν και τα καθαρά ατομικά, εγωιστικά προσανατολισμένα συμφέροντα των τελευταίων, τα οποία συ-

χνά οδηγούν σε σκοποθεσίες οι οποίες αντιστρατεύονται την προώθηση των κοινών συμφερόντων. Η συνύπαρξη ατομικών και συλλογικών συμφερόντων, ακόμα και στο εσωτερικό μιας ομάδας ή οργάνωσης, καθώς και η υψηλή πιθανότητα οι πρακτικές επιδίωξης και των δύο να είναι ασύμβατες θέτουν, όπως ισχυρίζεται ο M. Olson, υπό όρους τη γενικότητα της ισχύος της θέσης, σύμφωνα με την οποία ο σκοπός των ομάδων και των οργανώσεων, εν γένει, είναι η προώθηση των κοινών συμφερόντων των μελών τους, δεδομένου ότι η θέση αυτή υποβαθμίζει ή παραμελεί την ειδική λογική της διαπλοκής μεταξύ ατομικών και κοινών συμφερόντων.

Η λογική αυτής της διαπλοκής αναπτύσσεται από τον M. Olson, όχι τυχαία, με κατ' αναλογία αναφορές στις εξατομικευμένες οικονομικές πρακτικές των μεμονωμένων επιχειρήσεων στα πλαίσια της αγοράς. Έτσι, αναφερόμενος στο παράδειγμα των επιχειρήσεων ενός επιμέρους κλάδου, αντιδιαστέλλει ανάμεσα στο κοινό/κλαδικό συμφέρον των επιχειρήσεων, το οποίο συμπίπτει με την επιδίωξη μιας υψηλής τιμής για το προϊόν του κλάδου συνολικά και στο συμφέρον της καθεμιάς επιχείρησης ξεχωριστά, το οποίο ισοδυναμεί με την επιδίωξη αύξησης των πωλήσεων. Ειδικότερα, διαπιστώνεται ότι ενώ η επιδίωξη του ατομι-

5. Όλες οι παραπομπές αναφέρονται στις σελίδες της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου του M. Olson.

κού συμφέροντος (αύξηση των πωλήσεων από την κάθε μεμονωμένη επιχείριση) μπορεί να θεμελιωθεί στην αρχή της τυπικής ορθολογικότητας, η θεμελίωση της επιδίωξης του κοινού/κλαδικού συμφέροντος (αύξηση της τιμής για το συνολικό προϊόν του κλάδου) στην ίδια αρχή δεν είναι εξίσου ισχυρή, αφού το κοινό συμφέρον του κλάδου εμφανίζεται από τη σκοπιά των μεμονωμένων επιχειρήσεων να έχει τα χαρακτηριστικά του «δημόσιου αγαθού», καθώς καμία από αυτές δεν είναι πρόθυμη να αναλάβει το κόστος εξασφάλισης του κοινού/κλαδικού συμφέροντος (μείωση των πωλήσεων) από μόνη της. Αυτή η έλλειψη «προθυμίας» από πλευράς των μεμονωμένων επιχειρήσεων είναι δυνατό, κατά τον M. Olson, να έχει εφαρμογή και στο γνωστικό πεδίο ανάλυσης της συμπεριφοράς των ομάδων, αφού «η επίτευξη οποιασδήποτε κοινής σκοποθεσίας ή η ικανοποίηση οποιασδήποτε κοινής σκοποθεσίας ή η ικανοποίηση οποιουδήποτε κοινού συμφέροντος σημαίνει ότι η ομάδα... έχει εφοδιαστεί με ένα δημόσιο ή συλλογικό αγαθό» [σ. 21].

Η εξομοίωση των συλλογικών σκοποθεσιών και των κοινών συμφερόντων προς την έννοια του δημοσίου αγαθού δεν είναι χωρίς συνέπειες για τη θεωρητική κατασκευή του M. Olson. Έτσι, εκτός από την emphatic επίσημανση της ασυμβατότητας μεταξύ ατομικών και συλλογικών σκοποθεσιών, παρατηρείται

ότι μια (ορθολογική) θεωρία περί συλλογικού πράττειν δεν είναι δυνατό να έχει ως αφετηριακή προϋπόθεση το περιεχόμενο της συλλογικής σκοποθεσίας και τα στοιχεία «κοινωνικότητας» των συλλογικών πρακτικών. Σε μία τέτοια περίπτωση, η εννοιακή κατασκευή δεν θα παρέβλεπε μόνο την εμμονή των εξατομικευμένων, εγωιστικών σκοποθεσιών, αλλά και το στοιχείο της άγνοιας αυτών των στοιχείων «κοινωνικότητας» από μέρους των μεμονωμένων ατόμων κι επομένως τη πιθανότητα μη δέσμευσης των πράξεων των τελευταίων από το περιεχόμενο της συλλογικής σκοποθεσίας. Αυτό το στοιχείο της άγνοιας των μεμονωμένων δρώντων, το οποίο τίθεται ως δεσμευτικό αίτημα για την ίδια την θεωρία, εισάγεται από τον M. Olson με τη βοήθεια του «σχήματος» του «λαθρεπιβάτη/λάθρα επωφελούμενου» [free rider]. Σύμφωνα με το «σχήμα» αυτό, οι «θυσίες» που καλείται κάθε μεμονωμένος δρων να επωμισθεί, προκειμένου να εξυπηρετηθεί η συλλογική σκοποθεσία ή το κοινό συμφέρον, ενώ για τον ίδιο είναι σημαντικές, είναι ωστόσο «αναιπαίσθητες» από τον κάθε άλλο ξεχωριστά σε σχέση με τις πιθανότητες που έχουν να οδηγήσουν σε υλοποίηση του κοινού συμφέροντος. Κατά συνέπεια, η μόνη ορθολογική πορεία που απομένει ανοιχτή για τον κάθε μεμονωμένο δρώντα ή για κάθε μέλος μιας ομάδας είναι να αποφύγει να επωμισθεί το κόστος που του αναλογεί για την προώθηση

του κοινού συμφέροντος και, ταυτόχρονα, να μην στερηθεί την απόλαυση που προκύπτει από την εξασφάλιση του «συλλογικού αγαθού». Με τη σειρά της, η εισαγωγή στη θεωρητική κατασκευή του «σχήματος» του «λαθρεπιβάτη/λάθρα επωφελούμενου» σημαίνει ότι η ορθολογική επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος, μολονότι είναι αναγκαία, δεν είναι εν τούτοις επαρκής θεμελιωτική βάση για να αναδείξει και την ορθολογικότητα κατά την επιδίωξη συλλογικών συμφερόντων. Η αρχή της τυπικής ορθολογικότητας ως αναγκαίο θεμέλιο της θεωρίας του κοινωνικού πράττειν σχετίζεται με την απόσπαση του αξιακού στοιχείου από την ίδια την έννοια της ορθολογικής πράξης, δεδομένου ότι οι αξίες κατανοούνται ως «έσχατες αποφάσεις» των μεμονωμένων δρώντων. Από την άλλη μεριά, η απόσπαση αυτή δεν είναι δυνατή στον ίδιο βαθμό στην περίπτωση συλλογικών σκοποθεσιών και κοινών συμφερόντων, επειδή η εξασφάλιση ενός κοινού/συλλογικού αγαθού εμπεριέχει και την αξιολόγηση του τελευταίου ως «αγαθού» και συνακόλουθα, τη δέσμευση της πορείας του συλλογικού πράττειν για την εξασφάλισή του. Με την εισαγωγή, επομένως, του στοιχείου της αγνοίας εκ μέρους των μεμονωμένων δρώντων, της «αγαθότητας» της συλλογικής σκοποθεσίας ή του κοινού συμφέροντος, τίθεται το ζήτημα του αναπροσδιορισμού αυτού του αξιακού στοιχείου, το οποίο είναι εγγενές

152 ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ

στο συλλογικό κοινωνικό πράττειν.

Στο πλαίσιο αυτό είναι κατανοητή και η αμφισβήτηση της κεντρικής θέσης της «παραδοσιακής θεωρίας» περί ομάδων, σύμφωνα με την οποία η ανάπτυξη του συλλογικού πράττειν εξηγείται με αναφορά είτε σε μία θεμελιώδη κλίση/προδιάθεση των ανθρώπων να διαμορφώνουν ομάδες και να συμμετέχουν σε αυτές είτε στην εξέλιξη του λειτουργικού καταμερισμού της εργασίας, στη διάρκεια της οποίας παρατηρείται μία μετάδοση από μορφές συμμετοχής σε πρωτογενείς ομάδες σε μορφές συμμετοχής που αντιστοιχούν σε μεγάλες κι εξειδικευμένες ομάδες κοινών συμφερόντων. Εδώ, το στοιχείο που αμφισβητείται είναι η υπόρητη προϋπόθεση αυτής της θεωρίας περί καθολικότητας της συμμετοχής των ατόμων σε ομάδες κι οργανώσεις συλλογικών συμφερόντων. Η αμφισβήτηση αυτή χωρεί με την υιοθέτηση της σκοπιάς του μεμονωμένου δρώντος και με την προσέγγιση των συλλογικών πρακτικών με αφετηρία όχι τις προαναφερθείσες υπόρητες προϋποθέσεις, αλλά τα εγωιστικού χαρακτήρα κίνητρα του ατομικού πράττειν. Εάν η συλλογική σκοποθεσία ή το συλλογικό αγαθό, την εξασφάλιση του οποίου επιδιώκει και προωθεί το ατομικό πράττειν, προσεγγισθεί από τη σκοπιά του μεμονωμένου ατόμου, τότε η πιθανότητα εξασφάλισής του εξαρτάται από μια σειρά μεταβλητές, οι οποίες προσδιορίζουν και εναλλακτικές πορείες του ομαδικού πράττειν.

Η ετερογένεια των κινήτρων για εκούσια συμμετοχή από μέρους των μεμονωμένων ατόμων στην επιδίωξη του συλλογικού αγαθού, μορφοποιείται από τον M. Olson σε δύο επιμέρους μεταβλητές, προσδιοριστικές της περαιτέρω πορείας του πράττειν και της πιθανότητας αναγνώρισης από τα μεμονωμένα άτομα του συλλογικού αγαθού ως «αγαθού ή αξίας». Η πρώτη από αυτές ισοδυναμεί με το μέγεθος της ομάδας, με τον αριθμό δηλαδή των μελών που συμμετέχουν σε αυτήν, ενώ η δεύτερη συμπίπτει με το μέγεθος του «μεριδίου» εκ του συλλογικού αγαθού που απολαμβάνει κάθε μεμονωμένο μέλος της ομάδας. Ειδικότερα, σε σχέση με το μέγεθος της ομάδας, διαπιστώνεται ότι η μετάβαση από το εξατομικευμένο στο συλλογικό πράττειν, είναι ευχερής και χωρίς εμπόδια μόνο σε μικρές ολιγομελείς ομάδες, επειδή το μερίδιο εκ του συνολικού οφέλους, που απολαμβάνει το κάθε μέλος είναι αρκετά σημαντικό και υπολογίσιμο. Το αντίθετο, βέβαια, συμβαίνει στις μεγάλες πολυάριθμες ομάδες. Από την άλλη μεριά, και σε σχέση με το μερίδιο εκ του συλλογικού αγαθού, που κατανέμεται σε κάθε μέλος ξεχωριστά, ο M. Olson παρατηρεί ότι σε ομάδες, οι οποίες αποτελούνται από μέλη με άνισα συμφέροντα, ως προς την εξασφάλιση του συλλογικού αγαθού, η επίτευξη της συλλογικής σκοποθεσίας πραγματοποιείται με ανισοδιανομή του κόστους εις βάρος εκείνων των μελών που έχουν και

το μεγαλύτερο συμφέρον για την εξασφάλιση του συλλογικού αγαθού· το συμπέρασμα αυτό διατυπώνεται από τον M. Olson ως «απρόσμενη τάση εκμετάλλευσης των μεγάλων από τους μικρούς» [σ. 62]. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η διαδικασία λογικής γένεσης των συλλογικών σκοποθεσιών, κατά τη μετάβαση δηλαδή από ατομικές σε συλλογικές σκοποθεσίες, περιγράφεται με αναφορά στο διαμεσολαβητικό στοιχείο της «αδιαιρετότητας» ως τυπικού γνώρισματος του συλλογικού αγαθού προς την εξασφάλιση του οποίου είναι προσανατολισμένο το ομαδικό πράττειν.

Ως προς το δεύτερο τυπικό γνώρισμα του συλλογικού αγαθού, αυτού δηλαδή της αδυναμίας αποκλεισμού, η διαδικασία μετάβασης κατανοείται σε σχέση με τη διάκριση των συλλογικών αγαθών, και συνακόλουθα του συλλογικού πράττειν, σε αποκλειστικά [exclusive] αφενός και σε μη αποκλειστικά [inclusive] αφετέρου. Ως αποκλειστικά κατανοούνται από τον M. Olson εκείνα τα συλλογικά αγαθά, η εξασφάλιση των οποίων επιδιώκεται στα πλαίσια της αγοράς με διαφορετικούς βαθμούς ανταγωνισμού και με βασικό κριτήριο τη σταθερότητα της προσφοράς τους. Αντίθετα, ως μη αποκλειστικά αγαθά περιγράφονται εκείνα τα συλλογικά αγαθά, η εξασφάλιση των οποίων επιδιώκεται εκτός αγοράς, ενώ η προσφορά τους αυξάνεται καθώς αυξάνεται και το μέγεθος της ομάδας. Θα πρέπει στο σημείο αυτό

να επισημανθεί ότι η θεωρία του M. Olson επικεντρώνεται στη διαδικασία λογικής γένεσης των συλλογικών σκοποθεσιών, όπως αυτές λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό μη αποκλειστικών ομάδων, που δρουν εκτός αγοράς. Με την έννοια αυτή, είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι αναζητούνται κατά την ανακατασκευή των συλλογικών πρακτικών μηχανισμοί, οι οποίοι ως προς τα αποτελέσματά τους είναι ισοδύναμοι προς τη δυνατότητα αποκλεισμού που χαρακτηρίζει τη διαμόρφωση συλλογικών σκοποθεσιών στα πλαίσια της αγοράς. Αυτό είναι σαφές κι από την ταξινόμηση των ομάδων σε προνομιούχες, ενδιάμεσες και λανθάνουσες. Η κατασκευή αυτής της ταξινόμησης, ενώ φαίνεται ότι έχει ως βασικό κριτήριο το μέγεθος των ομάδων, χωρεί θεωρώντας δεδομένη την ισχύ της αδιαιρετότητας, ενώ από την άλλη μεριά ανακατασκευάζει/μετασχηματίζει το χαρακτηριστικό της αδυναμίας αποκλεισμού. Παράλληλα, ο προσανατολισμός αυτός του επιχειρήματος είναι πρόδηλος κι εκ του ότι η ταξινόμηση κι η κατασκευή επιμέρους τύπων συλλογικού πράττειν εμφανίζεται ως απόκλιση από τον ιδεότυπο του «μονοπωλίου», στον οποίο υπάρχει πλήρης-τέλεια συμβατότητα ανάμεσα στην ισχυρή αρχή της τυπικής ορθολογικότητας και στην έκβαση της πράξης για επίτευξη της δεδομένης σκοποθεσίας. Το υπόρρητο κριτήριο της αδυναμίας αποκλεισμού, με βάση το οποίο προσδιορίζονται η ευ-

χέρεια της μετάβασης από ατομικές σε συλλογικές σκοποθεσίες, τίθεται κατά την κατασκευή των τύπων του συλλογικού πράττειν σε συνδυασμό όχι με το μέγεθος της ομάδας, αλλά κυρίως με το μέγεθος του μεριδίου εκ του συνολικού οφέλους που απολαμβάνει το κάθε μέλος ξεχωριστά. Στο πλαίσιο αυτό διαπιστώνεται από τον M. Olson ότι «Το κριτήριο προσδιορισμού της δυνατότητας μιας ομάδας να πράττει, χωρίς εξαναγκασμό ή εξωτερικά κίνητρα, προς το συμφέρον της... εξαρτάται από το εάν οι μεμονωμένες πράξεις ενός ή περισσότερων μελών σε μια ομάδα είναι αισθητές σε οποιαδήποτε άλλα μέλη αυτής της ομάδας» [σ. 79, υπογράμμιση δική μου].

Η εμφάνιση της δυνατότητας, αλλά και του ποσοστού/έκτασης κατά την οποία μία μεμονωμένη πράξη στο εσωτερικό μιας ομάδας γίνεται αισθητή από τα υπόλοιπα μέλη ως επικουρική υπόθεση για την αναγνώριση του συλλογικού αγαθού ως «αξίας» (αλλά και για την αξιολόγηση αυτής της πράξης) από κάθε μεμονωμένο μέλος, υποδηλώνει ότι στη θεωρητική κατασκευή του M. Olson το ζήτημα της αξίας ή της απαξίας μιας συλλογικής σκοποθεσίας αλλά κι ενός τύπου πράττειν, που είναι προσανατολισμένος στην επίτευξή της, δεν τίθεται *a priori* και με δεσμευτικό τρόπο. Αντίθετα, εισάγεται ως «δεδομένο» που λαμβάνεται υπόψη από τους μεμονωμένους δρώντες στο βαθμό που επηρεάζει τη διαμόρφωση των συναρτήσεων ατομι-

κού οφέλους τους. Συνεπώς, εάν η «αξία» αυτή «λανθάνει», η ενεργοποίησή της είναι δυνατή μόνο με τη συνδρομή ενός εξωτερικού παράγοντα, ο οποίος στην προκειμένη περίπτωση ισοδυναμεί είτε με το στοιχείο του καταναγκασμού είτε με ένα επιπρόσθετο κίνητρο, το οποίο κατά το περιεχόμενό του είναι διαφορετικό/«εξωτερικό» ως προς το περιεχόμενο της ίδιας της συλλογικής σκοποθεσίας. Η «εξωτερική παρέμβαση» αυτού του είδους κρίνεται αναγκαία στις μεγάλες, πολυπληθείς και «λανθάνουσες» ομάδες, οι οποίες άλλωστε αποτελούν και το κατ'εξοχήν αντικείμενο της θεωρίας του M. Olson. Με την έννοια αυτή, η «αξιακή» διάσταση του συλλογικού αγαθού ή της συλλογικής σκοποθεσίας συνιστά ένα *a posteriori* «σχήμα», το οποίο υποστηρίζεται είτε από το στοιχείο του καταναγκασμού είτε από τις «συνδέσεις» μεταξύ των επιμέρους συναρτήσεων ατομικού οφέλους, οι οποίες εξασφαλίζονται από «εξωτερικά» ως προς την επίτευξη του συλλογικού αγαθού κίνητρα.

Με αφετηρία αυτή τη θεωρητική κατασκευή, ο M. Olson προχωρεί στη διαμόρφωση της δεύτερης θεματικής ενότητας της επιχειρηματολογίας του, από την οποία εδώ θα επισημάνουμε δύο επιμέρους συνιστώσες της. Η πρώτη από αυτές διατυπώνεται ως ανακατασκευή της ιστορίας του εργατικού κινήματος

στις ΗΠΑ, ενώ η δεύτερη αποτελεί σύνοψη των επιχειρημάτων των σχετικών με τη διαδικασία γένεσης των συλλογικών σκοποθεσιών στις πολυάριθμες, «λανθάνουσες» ομάδες⁶.

Η θεωρία λογικής γένεσης των συλλογικών σκοποθεσιών, με αφετηρία την αρχή της τυπικής ορθολογικότητας, ευρίσκει πεδίο εφαρμογής από τον M. Olson ως πλαίσιο εξήγησης της ιστορίας του εργατικού κινήματος κι ειδικότερα της ανάπτυξης των μεγάλων εργατικών συνδικάτων στις ΗΠΑ. Έτσι, αφαιρώντας από τις αφετηριακές προϋποθέσεις αυτής της ανακατασκευής τις συνθήκες ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας και ιδιαίτερα τις συνθήκες ανάπτυξης της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας, η θεωρία του M. Olson ανατρέχει στην ταξινόμηση ανάμεσα σε προνομιούχες, ενδιάμεσες και λανθάνουσες ομάδες, προκειμένου να υποστηρίξει τη θέση ότι η ανάπτυξη των εργατικών συνδικάτων είναι δυνατό να κατανοηθεί ως μετάβαση από μικρομεγέθεις κι ολιγάριθμες οργανώσεις σε πολυάριθμα εργατικά συνδικάτα με εθνική εμβέλεια. Στη βάση αυτής της συλλογιστικής ευρίσκεται η υπόθεση, σύμφωνα με την οποία οι συλλογικές σκοποθεσίες των εργαζομένων –και μάλιστα η επίτευξη υψηλότερων αμοιβών, η μείωση των ωρών εργασίας κι η βελτίωση των συνθηκών εργασίας– εμφανίζονται ως συλλογικά αγαθά, εάν προσεγγισθούν από

6. Βλ. Κεφ. III και IV αντίστοιχα.

τη σκοπιά των μεμονωμένων εργαζομένων. Αυτό σημαίνει αφενός ότι τα οφέλη από την επίτευξη αυτού του αγαθού είναι *αδιαίρετα* σε σχέση με τις συναρτήσεις ατομικού οφέλους των μεμονωμένων εργαζομένων (για παράδειγμα, η βελτίωση των συνθηκών εργασίας συνεπάγεται βελτίωση της θέσης όλων των εργαζομένων σε μία επιχείρηση ή σε έναν κλάδο) και αφετέρου ότι *δεν είναι δυνατός ο αποκλεισμός* ενός μεμονωμένου εργαζόμενου από την απόλαυση αυτού του συλλογικού αγαθού, ακόμα και στην περίπτωση κατά την οποία ο τελευταίος, ορθολογικά δρώντας, αποφασίζει να μη συμμετέχει στο κόστος που απαιτεί μια οργανωμένη προσπάθεια για την επιδίωξη κι επίτευξη αυτού του συλλογικού αγαθού.

Το πρόβλημα της μετάβασης από τις ατομικές στις συλλογικές σκοποθεσίες δεν είναι ορατό, σύμφωνα με τον M. Olson, στις μικρές, ολιγάριθμες ενώσεις των εργαζομένων, που ήσαν πρόδρομοι των μεγάλων εργατικών συνδικάτων, δεδομένου ότι στις πρώτες τόσο το μερίδιο εκ του συνολικού οφέλους είναι μεγάλο για κάθε μεμονωμένο μέλος όσο και οι πράξεις του κάθε μεμονωμένου εργαζόμενου που ανήκει σε αυτές είναι ιδιαίτερα αισθητές για τα υπόλοιπα μέλη. Με την έννοια αυτή, η ανάπτυξη σχέσεων «συμπάθειας» στο εσωτερικό αυτών των ολιγάριθμων οργανώσεων λειτουργεί κατά τα αποτελέσματά της ως υποκατάστατο ενός μηχανισμού «αποκλεισμού», με

156 ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ

την απόδοση επαίνου ή ψόγου στις πράξεις ή παραλείψεις των μεμονωμένων μελών, στο βαθμό που οι τελευταίες συναρτώνται προς την επιδίωξη του συλλογικού αγαθού. Αντίθετα, το πρόβλημα της ορθολογικότητας των συλλογικών σκοποθεσιών τίθεται στην περίπτωση των μεγάλων εργατικών συνδικάτων, τα οποία, σύμφωνα με την αρχική ταξινόμηση του M. Olson, κατατάσσονται στις πολυάριθμες, λανθάνουσες ομάδες. Στην περίπτωση αυτή η διαμόρφωση και επίτευξη των συλλογικών σκοποθεσιών, και ειδικότερα η μετάβαση σε αυτές, εξηγείται από τον M. Olson με αναφορά στη θεσμοθέτηση της ρήτηρας της υποχρεωτικής εγγραφής, η οποία κατά την ουσία της κατανοείται ως στοιχείο εξαναγκασμού κι υποχρεωτικότητας. Ακόμη, αυτό το στοιχείο του εξαναγκασμού θεωρείται ότι έπαιξε αποφασιστικό ρόλο κατά το μετασχηματισμό των εργατικών ενώσεων από ολιγάριθμες ομάδες εργαζομένων σε μεγάλα εργατικά συνδικάτα. Όπως αναφέρεται, «η υποχρεωτική συμμετοχή κι η διαφύλαξη των “γραμμών απεργίας” είναι επομένως ουσιώδη χαρακτηριστικά του συνδικαλισμού» [σ. 122].

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημανθούν ορισμένες συνέπειες από την προσέγγιση των συλλογικών σκοποθεσιών της εργασίας ως συλλογικών αγαθών, η ανάλυση των οποίων επικεντρώνεται στις χαρακτηριστικές γι' αυτά ιδιότητες της αδιαιρετότητας και της αδυναμίας α-

ποκλεισμού. Κατ' αρχήν, πρέπει να υπογραμμισθεί ότι αυτές οι συλλογικές σκοποθεσίες θεωρείται ότι διαμορφώνονται ανεξάρτητα από τις συνθήκες αναπαραγωγής μιας κοινωνικής σχέσης, αυτής δηλαδή μεταξύ του κεφαλαίου και της εργασίας. Αντίθετα, υποτίθεται ότι το περιεχόμενό τους είναι δεδομένο, ενώ το ενδιαφέρον της θεωρητικής κατασκευής στρέφεται προς την εξέταση του ζητήματος της συμβατότητας των πρακτικών επιδίωξης αυτών των σκοποθεσιών προς την τυπική αρχή της ορθολογικότητας. Πράγματι, το ζήτημα αυτό τίθεται ως πρόβλημα από τη στιγμή που οι συλλογικές σκοποθεσίες περιγράφονται ουσιαστικά με βάση τις ιδιότητες της αδιαιρετότητας και της αδυναμίας αποκλεισμού, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι κοινωνικές συνθήκες (ανα)παραγωγής αυτών των «συλλογικών αγαθών». Με τη σειρά τους, οι ιδιότητες αυτές περιγράφουν τα όρια της τυπικής ορθολογικότητας έτσι όπως η τελευταία ισχύει σε περιπτώσεις ατομικών σκοποθεσιών. Τα όρια αυτά, ωστόσο, δεν αναφέρονται μόνο στην ορθολογικότητα της συμμετοχής των μεμονωμένων εργαζομένων σε συνδικάτα, που εμπίπτουν στην κατηγορία των πολυάριθμων, «λανθανουσών» ομάδων, όπως emphaticά επισημαίνεται από την θεωρία του M. Olson, αλλά κυρίως στη «συνειδητοποίηση/αναγνώριση» των σκοποθεσιών ως κοινών, συλλογικών συμφερόντων. Ως προς τη δεύτερη αυτή διάσταση των ιδιο-

τήτων της αδιαιρετότητας και της αδυναμίας αποκλεισμού, αξίζει στο σημείο αυτό να τονισθεί ότι ανεξάρτητα από τα επιμέρους κίνητρα των μεμονωμένων εργαζομένων, η αναγνώριση των συγκεκριμένων συλλογικών σκοποθεσιών κατά το ιστορικά ειδικό περιεχόμενό τους (μείωση του χρόνου εργασίας, κλπ.) αποτελεί ταυτόχρονα κι αναγνώριση από μέρους των επιχειρηματιών/εργοδοτών των ορίων της επιχειρηματικής τους συμπεριφοράς. Με την έννοια αυτή η αναγνώριση των συλλογικών σκοποθεσιών ως κοινών συμφερόντων σημαίνει παράλληλα και αναγνώριση των κοινών συμφερόντων του αντιπάλου. Η αναγνώριση αυτής της αντιφατικής κατά την ουσία της κοινωνικής σχέσης παρουσιάζεται με φετιχιστικό τρόπο στη θεωρία του M. Olson, ως δυσκολία μετάβασης από ατομικές σε συλλογικές σκοποθεσίες στο εσωτερικό των οργανώσεων της εργασίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κοινωνική ορθολογικότητα υποστασιοποιείται σε οργανωτική ορθολογικότητα.

Η υποστασιοποίηση αυτή γίνεται εμφανέστερη με την εισαγωγή στη θεωρητική κατασκευή του στοιχείου του καταναγκασμού, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση ισοδυναμεί με τη θεσμοθέτηση της ρήτρας της υποχρεωτικής εγγραφής, η οποία χρησιμοποιείται ως μέσο/εργαλείο από την πολυάριθμη, «λανθάνουσα» ομάδα προκειμένου να εξασφαλίσει τα επιδιωκόμενα συλλογικά αγαθά, παρά τις αντίθετες κατευθύνσεις

που αναμένεται να ακολουθήσει το ορθολογικό πράττειν των μεμονωμένων μελών της. Έτσι, με την υιοθέτηση του στοιχείου του καταναγκασμού –από το οποίο, πρέπει να σημειωθεί, ο M. Olson αφαιρεί τη διάστασή του ως στοιχείου κρατικής ρύθμισης– η συλλογική σκοποθεσία επιβάλλεται στην ορθολογική πορεία των εξατομικευμένων πρακτικών. Ωστόσο, κι από αυτό τον όρο που διαμεσολαβεί τα συμφέροντα των μεμονωμένων μελών ως προς τα συμφέροντα της οργάνωσης, έχει αφαιρεθεί ο σχεσιακός της χαρακτήρας, το γεγονός δηλαδή ότι το στοιχείο του καταναγκασμού αναφέρεται σε ρυθμίσεις κοινωνικών σχέσεων, δεδομένου ότι αποτελεί στοιχείο παρέμβασης που εγγυάται ότι ορισμένες συλλογικές σκοποθεσίες θα πραγματοποιηθούν. Η αναγνώριση, λοιπόν, της συλλογικής σκοποθεσίας ως «αγαθού» ή «αξίας» δεν αναφέρεται μόνο στις δυνατότητες αναπαραγωγής μιας επιμέρους οργάνωσης, αλλά στις δυνατότητες αναπαραγωγής της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας: το ζήτημα, επομένως, δεν αναφέρεται στην αναγνώριση των συλλογικών σκοποθεσιών από μέρος των μεμονωμένων εργαζομένων, αλλά στην αναγνώριση, έστω μερική, της εργασίας ως «κοινωνικής ουσίας» από την ίδια την κοινωνία. Από την άλλη μεριά, οι δυσχέρειες κατά τη μετάβαση από τις ατομικές σκοποθεσίες των εργαζομένων στις συλλογικές σκοποθεσίες υπό την έννοια των κοινών συμφερόντων της εργα-

σίας είναι δυνατό να κατανοηθούν όχι σε σχέση με το πρόβλημα της ένταξής τους σε ομάδες συμφερόντων, αλλά σε σχέση με τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του καταμερισμού εργασίας στις καπιταλιστικές κοινωνίες, όπου η αναπαραγωγή της εργασίας δεν επιτυγχάνεται μόνο μέσα από τη μισθιακή σχέση που καλύπτεται από την ατομική σύμβαση εργασίας, αλλά κι από την κατοχύρωση του «κοινωνικού μισθού», η οποία υπερβαίνει την τυπική ορθολογικότητα που χαρακτηρίζει τις εξατομικευμένες πρακτικές τόσο των επιμέρους εργαζομένων όσο και των επιμέρους εργοδοτών/επιχειρηματιών.

Αυτή η διάσταση του στοιχείου του καταναγκασμού θίγεται με αποσπασματικό τρόπο από τον M. Olson σε σχέση με το ζήτημα του περιορισμού της ελευθερίας. Έτσι, αποστασιοποιούμενος από νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις στο ζήτημα αυτό, παρατηρεί ότι «το προσδιοριστικό στοιχείο για τον περιορισμό της οικονομικής ελευθερίας (την ακώλυτη επιδίωξη των εγωιστικών συμφερόντων, Δ.Γ.) είναι η παροχή συλλογικών αγαθών και υπηρεσιών, και όχι ο δημόσιος ή ιδιωτικός χαρακτήρας ή άλλα χαρακτηριστικά των θεσμών που παρέχουν αυτά τα αγαθά» (σ. 162). Η επισήμανση αυτή θα μπορούσε να σημαίνει ότι η οικονομική ελευθερία οριοθετείται από τις κοινωνικές σχέσεις: ωστόσο, το συμπέρασμα αυτό καλύπτεται από την προσέγγιση των κοινωνικών

σχέσεων ως επιμέρους συλλογικών αγαθών, τα οποία δεν παρέχονται μόνο από το κράτος (άμυνα, νόμος, τάξη), αλλά κι από επιμέρους ομάδες όπως τα «καρτέλ» ή τα εργατικά συνδικάτα. Με την απόσπαση αυτών των «συλλογικών αγαθών» από την ευρύτερη ορθολογικότητα των κοινωνικών σχέσεων, το ζήτημα της συνοχής της κοινωνίας συνολικά εμφανίζεται ως ζήτημα επιτυχούς επιδίωξης των συλλογικών σκοποθεσιών από τις επιμέρους ομάδες «κοινωνών» συμφερόντων.

Η αναπαράσταση του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας με αναφορά στο ομαδικό πράττειν δεν στηρίζεται μόνο στην έννοια του καταναγκασμού· στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου του, ο M. Olson επιχειρεί να αναπροσδιορίσει τις «κοινωνικά/συλλογικά ορθολογικές» εκβάσεις του ατομικού πράττειν, τα κίνητρα του οποίου είναι δεδομένα κι ετερογενή για τη θεωρία, με την εισαγωγή των εννοιών του «παρα-προϊόντος» και του «ειδικού συμφέροντος». Ειδικότερα, με την εισαγωγή αυτών των εννοιών, και κατά κύριο λόγο με αυτήν της εννοίας του «παρα-προϊόντος», επιχειρείται μια χαλαρή σύνδεση μεταξύ των συλλογικών σκοποθεσιών των επιμέρους ομάδων, και ιδιαίτερα όσων εμπíπτουν στην κατηγορία των «λανθανουσών», και μίας έννοιας περί «γενικού συμφέροντος», η οποία παράγεται εκ των υστέρων ως αποτέλεσμα της σύνδεσης των επιμέρους συλλογικών σκοποθεσιών στο επίπεδο της

νομοθεσίας. Η έννοια του «παρα-προϊόντος» εισάγεται από τον M. Olson με σκοπό την κριτική ανακατασκευή των παραδοσιακών θεωριών περί ομάδων άσκησης πολιτικής πίεσης, σύμφωνα με τις οποίες αυτή η συνειδητή πολιτική λειτουργία των επιμέρους ομάδων συνάγεται από τη συνειδητοποίηση της ιδικής τους συλλογικής σκοποθεσίας. Απέναντι στο επιχείρημα αυτό, ο M. Olson αντιτείνει ότι η πολιτική λειτουργία των ομάδων αποτελεί μη ηθελημένο αποτέλεσμα της ίδιας της συγκρότησης της συλλογικής σκοποθεσίας τους είτε μέσω της χρήσης του στοιχείου του καταναγκασμού είτε με την παροχή στα μεμονωμένα μέλη τους «επιλεκτικών κινήτρων», τα οποία ισοδυναμούν στην πραγματικότητα με την παροχή μη συλλογικών αγαθών.

Με την αναφορά στην έννοια του παρα-προϊόντος, το επιχείρημα του M. Olson απορρίπτει τη δεσμευτικότητα στην έννοια του γενικού συμφέροντος, δεδομένου ότι θεωρεί την άσκηση πολιτικής πίεσης από μέρους των ομάδων για τη θεσμοθέτηση ευνοϊκών γι' αυτές νομοθετικών κανόνων και πολιτικών όχι ως συνειδητή κι εκούσια επιδίωξή τους, αλλά ως μη ηθελημένο αποτέλεσμα της διαμόρφωσης της συλλογικής σκοποθεσίας στο εσωτερικό τους. Αυτό δείχνει ότι και η έννοια του γενικού συμφέροντος είναι αδιαφανής στις ίδιες τις ομάδες, έτσι όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τη θεσμοθέτηση κανόνων και πολιτικών.

Από την άλλη μεριά, η έννοια του «ειδικού συμφέροντος», η οποία στη θεωρητική κατασκευή του M. Olson αναφέρεται στην προνομιακή θέση στην οποία ευρίσκονται οι μικρές ομάδες των επιχειρηματιών έναντι των υπολοίπων πολυαρίθμων ομάδων, υποδηλώνει ταυτόχρονα και τα όρια αυτής της προνομιακής άσκησης πολιτικής πίεσης. Έτσι, υποστηρίζεται ότι, αν και σε επιμέρους ζητήματα η προνομιακή εκπροσώπηση και άσκηση πολιτικής πίεσης εκ μέρους των μικρών ομάδων με «ειδικά συμφέροντα» είναι προφανής, εν τούτοις ο προνομιακός χαρακτήρας αυτών των ειδικών συμφερόντων σχετικοποιείται αισθητά σε σχέση με ζητήματα γενικότερου ενδιαφέροντος. Είναι, λοιπόν, προφανές ότι στο σημείο αυτό γίνεται έμμεση, πλην σαφής, αναφορά στο ζήτημα των ορίων άσκησης πολιτικής πίεσης από μικρές ομάδες με ειδικά συμφέροντα· μάλιστα, τα όρια αυτά ως προς το περιεχόμενό τους προσδιορίζονται από εξισορροπήσεις αυτών των ειδικών συμφερόντων τόσο με τα συμφέροντα και τα «συλλογικά αγαθά», που επιδιώκουν οι «λανθάνουσες ομάδες» όσο και με τα συμφέροντα όσων δεν είναι σε θέση να εκπροσωπηθούν μέσα από ομάδες ή που δεν είναι σε θέση να σχηματίσουν οργανώσεις άσκησης πολιτικής πίεσης. Ωστόσο, πρέπει στο σημείο αυτό να υπογραμμισθεί ότι αυτός ο περιεχομενικός προσδιορισμός των ορίων δεν είναι συστηματικός, αλλά πραγματοποιείται παραδειγματικά.

160 ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ

Αντίθετα, η συστηματοποίηση αυτών των παραδειγματικών αναφορών αφαιρεί από το περιεχόμενο των ορίων, ενώ επιχειρεί να τα θεματοποιήσει σε σχέση με το γεγονός ότι «η κοινότητα των επιχειρηματιών στο σύνολό της δεν αποτελεί μία μικρή προνομιούχο ή ενδιάμεση ομάδα –αντίθετα είναι σε κάθε περίπτωση μια μεγάλη, λανθάνουσα ομάδα» [σ. 243]. Με άλλα λόγια, η οριοθέτηση των «ειδικών συμφερόντων» εξηγείται με το μετασχηματισμό των μικρών, προνομιούχων ομάδων σε πολυάριθμες, λανθάνουσες ομάδες· τα καίρια στοιχεία αυτής της οριοθέτησης είναι αφενός το μέγεθος των ομάδων κι αφετέρου το στοιχείο ή ο βαθμός κατά τον οποίο τα συλλογικά οφέλη από την επιδίωξη της συλλογικής σκοποθεσίας είναι «αισθητά» από τα μεμονωμένα μέλη. Με την έννοια αυτή, η επέκταση των ειδικών σε γενικότερα συμφέροντα εμποδίζεται όχι μόνο από την αύξηση του μεγέθους της ομάδας, αλλά κι από τη μετατροπή του συλλογικού αγαθού ως προς τα συνεπαγόμενα για τα επιμέρους μέλη οφέλη.

Κλείνοντας αυτό το εισαγωγικό στη θεωρία του M. Olson άρθρο, πρέπει να επισημανθεί η κριτική σκοπιά από την οποία είναι δυνατή η προσέγγιση αυτής της θεωρίας. Το σχετικό δίκιο της θεωρίας, ως προς την προσέγγιση των συλλογικών σκοποθεσιών σε σύγχρονες κοινωνίες, συνίσταται στη θέση ότι από τη σκοπιά της εξατομίκευσης, την

οποία η θεωρία εκλαμβάνει ως δεδομένη στις σύγχρονες κοινωνίες, το περιεχόμενο των συλλογικών σκοποθεσιών και των «κοινών» συμφερόντων δεν είναι προσπελάσιμο από τα μεμονωμένα κι ορθολογικά δρώντα άτομα. Ωστόσο, αυτή η αδυναμία προσπέλασης δεν οδηγεί στην κατασκευή μιας θεωρίας κοινωνικών σχέσεων, πάνω στην οποία είναι δυνατή η θεμελίωση της διαμόρφωσης των συλλογικών σκοποθεσιών· αντίθετα, προκρίνεται μια θεωρία υποστασιοποίησης αυτών των κοινωνικών σχέσεων, καθώς ο κοινωνικός και σχεσιακός χαρακτήρας των συλλογικών σκοποθεσιών, που είναι εμφανής στις παραδειγματικές αναφορές του M. Olson, εννοιοποιείται με τη βοήθεια των ιδιοτήτων της αδιαίρετοτητας και της αδυναμίας αποκλεισμού, οι οποίες εκλαμβάνονται ως ουσιώδη γνωρίσματα των συλλογικών σκοποθεσιών. Κατά συνέπεια, η δυνατότητα προσπέλασης των ατόμων στις συλλογικές σκοποθεσίες ισοδυναμεί με άρση των εμποδίων εκείνων που περιγράφονται από τις ιδιότητες αυτές. Τέλος, η σχέση μεταξύ των συλλογικών σκοποθεσιών

των επιμέρους ομάδων δεν ανοίγει τη θεωρητική κατασκευή στην ιδέα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, η λογική της οποίας αποκαθιστά τα όρια των επιμέρους συλλογικών σκοποθεσιών με αναφορά στις σχέσεις τους. Τα όρια, λοιπόν, των επιδιώξεων των συλλογικών συμφερόντων της εργασίας δεν προσδιορίζονται σε σχέση με το γνωστικό ή πρακτικό ορίζοντα των μεμονωμένων μελών των εργατικών συνδικάτων, αλλά σε σχέση με τις επιδιώξεις των συλλογικών συμφερόντων των επιχειρηματιών, καθώς επίσης και από το βαθμό ανάπτυξης του ίδιου του καταμερισμού της εργασίας. Με τη σειρά της, η οριοθέτηση των επιμέρους συλλογικών σκοποθεσιών, ως προς το σχεσιακό τους χαρακτήρα, αποκαθιστά και τα ουσιώδη γνωρίσματα της δεσμευτικής πολιτικής τους ρύθμισης τόσο ως προς τα μορφικά χαρακτηριστικά του πολιτικού στοιχείου όσο κι ως προς το περιεχόμενο της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία.

ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΓΡΑΒΑΡΗΣ